

Muszlim bevándorlás Európába A muszlim közösség kialakulása az Egyesült Királyságban

I. BEVEZETÉS

A bevándorlókat jellemzően származási vagy kibocsátó ország alapján kategorizálják a népmozgásokkal foglalkozó elemzések. Ritkábban fordul elő, hogy kifejezetten a vallási hovatartozást vizsgálják. Az utóbbi években rekordszintű bevándorlási hullám érintette Európát, elsősorban Szíriából az ott kialakult polgárháború következtében, és más, túlnyomóan muszlim többségű országokból. Bár már korábban is, a második világháborút követő évtizedektől kezdve érkeztek Európába jellemzően az iszlám vallást követő bevándorlók, mégis az európai bevándorlási- és menekültválság kapcsán került a közbeszéd középpontjába kifejezetten a muszlimok Európába irányuló bevándorlása.

A tanulmányom célja, hogy történetileg, átfogóan bemutassam az iszlám és Európa kapcsolatát és az európai muszlim közösségek kialakulását. Az európai muszlim közösségeket számos szempontból lehet vizsgálni. Jelen írásom elsősorban a történeti és a demográfiai szempontokra fókuszál. Az első fejezetben végig kísérem az iszlám és Európa kapcsolódási pontjait a történelem során, illetve kitérek az Európába irányuló legjelentősebb bevándorlási hullámokra, amelyek folyamán jelentős számban érkeztek muszlimok a kontinensre. A fejezet végén, érzékeltetve a muszlim közösségek differenciáltságát, áttekintést adok az iszlám különböző ágairól. A második fejezetben az Egyesült Királyság muszlim közössége kialakulásának történetébe nyújtok betekintést, ezzel egy konkrét példán keresztül bemutatva a 20. század második felétől jellemző migrációs trendeket. A tanulmányom végén felvázolom a következő évtizedekre vonatkozó előrejelzéseket az európai muszlim népesség alakulásáról. A történelmi folyamatok és tények feldolgozása mellett az európai vallási hovatartozást vizsgáló felmérések eredményeit vetem össze elemzésemben.

II. MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK JELENLÉTÉNEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE EURÓPÁBAN

Az utóbbi években különösen előtérbe került az Európába irányuló bevándorlás kérdése. Bár a második világháborút követően már érzékelhetően megindult az Európán kívüli országokból a betelepedés Európába, a 2015-ben kezdődött úgynevezett európai migrációs- és menekültügyi válság kapcsán fogalmazódott meg az európai politikusokban és közvéleményben, hogy a nagy számban érkező, jellemzően muszlim vallású bevándorlók jelentős mértékben meg fogják változtatni Európa kulturális arculatát.

Európa és az iszlám világ kapcsolata sok évszázadra vezethető vissza. Valójában megállapítható, hogy az iszlám szinte születésétől fogva jelen van az európai kulturális térben, és jelentős hatással volt az európai civilizációra. Az iszlám civilizációt sok szempontból a nyugati-keresztény civilizáció alkotóelemeként tekinthetjük a számos, erőteljes és meghatározó kölcsönhatások miatt, amelyek a két civilizáció között zajlottak közel másfél évezreden keresztül. A két civilizáció közötti összefonódást jól szemlélteti többek között az a tény, hogy a mai európai országok csaknem egyharmada muszlim politikai fennhatóság alatt volt legalább egy évszázadon keresztül a történelem során.^[1] A muszlim jelenlét Európában való kialakulásának periodizációja szempontjából négy nagyobb történelmi korszakot különböztethetünk meg.^[2]

Az első történelmi korszak az iszlám európai jelenléte szempontjából, amikor az Ibériai-félsziget (arabul *Al-Andalus*), Szicília és Dél-Itália muszlim uralom alá került. Szicíliában ez az időszak a 8. század elejétől a 11. századig tartott. Tárik idn Zijád berber hadvezér 711-ben kelt át Gibraltárnál az Ibériai-félszigetre, és alapozta meg a 781 éves muszlim uralmat, amely egészen a reconkvisztáig,^[3] vagyis 1492-ig tartott. A 8. századot követő évszázadokban az arabok meghódították majdnem az egész félszigetet. Történelmi fordulópontként tartják számon a 732-es potiers-i csatát, amikor a Martell Károly vezette frank csapatoknak sikerült megállítaniuk az Andalúziából Galliába betört mór seregeket. Több történész véleménye szerint, ha a muszlimok nyerték volna ezt a csatát, egész Európa muszlim fennhatóság alá került volna.^[4] Al-Andalus kezdetben az Omajjád kalifátus emirátusa lett. Az Omajjádok uralma 1031-ig tartott, ezt követően több iszlám királyság maradt fenn a térségben a Granadai Királyság 1492-es bukásáig. A muszlim uralom alatt álló Ibéria idővel az iszlám világ egyik legerősebb központjává vált, ahol virágzott a kultúra, és az akkori Európa egyik legfejlettebb részének számított. A meghódított területeken természetesen megkezdődött az „arabizáció” folyamata, fokozatosan lét-

[1] Bulliet, 2004, 6-7.

[2] Nielsen - Otterbeck, 2015, 1-7.

[3] Spanyolul *reconquista* (visszahódítás).

[4] Rostoványi, 2010, 23.

rehozva egy kulturális egységet, amelyet az arab nyelv és az arab-islám kultúra fogott össze. A nem muszlimok a klasszikus iszlám jog szerinti *dzimma*^[5] státuszt kaptak, ezért bizonyos fokú vallási toleranciát élveztek. A muszlim köztudatban a mai napig az a kép él, hogy Al-Andalus az Éden kertje volt, ahol a könyv népei^[6] békésen éltek együtt az iszlám védelme alatt. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az Ibériai-félsziget muszlim fennhatóságának idején az iszlám világból származó különféle intellektuális, tudományos, kulturális, művészeti és technológiai tudás jelentős hatással volt az európai életre. Csak pár példát említve, a filozófia terén Arisztotelész műveinek kommentárjai, a teológiához kapcsolódóan az *averroizmus*,^[7] a matematikában az arab számok, az orvostudományt illetően különféle sebészeti eljárások mind, mind középkori arab tudósok nevéhez köthetők. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy 1143-ban megszületett a Korán latin fordítása (*Robertus Kettenensis: Lex Mahumet pseudoprophete*), amely a muszlimok szent könyvének első nyugati nyelvű változataként azért készült, hogy elősegítse a muszlimok áttérését a kereszténységre, mivel a kommentárjaiban az iszlámot eretnekségként tüntette fel.^[8] A muszlim uralom végét jelentő rekonkvizta alkalmával a muszlimokat szinte teljesen kiűzték Európából.^[9] Azokat a mórokat, akik nem távoztak, tömegesen és erőszakkal térítették át a keresztény hitre a 15-17. században. Végül a spanyol uralkodó, III. Fülöp 1609 és 1614 között végleg kiűzte az országból a körülbelül 300.000 főt számláló *moriszkó*^[10] közösséget,^[11] így egyáltalán nem maradtak fenn muszlim közösségek az Ibériai-félszigeten.

Az iszlám és Európa történelme másodszer a 13. században keresztezte egymást, amikor a mongol-tatár seregek elérték a Volga-medence és a Kaukázus térségét, és elfoglalták a szunnita iszlám vallású volgai bolgár törökök lakta területeket. A tatárok idővel nyelvileg teljesen beolvadtak a türk többségbe, és a vallásukat is átvették tőlük. Az ezt követő időszakban muszlim utódállamok, pontosabban kánások jöttek létre egészen a Krím-félszigetig terjedő térségben.^[12]

A harmadik időszak az Oszmán Birodalom a Balkánon és Közép-Európában történő terjeszkedéséhez köthető. Az expanzió kezdete a földrajzi értelemben vett európai kontinensen Konstantinápoly (a mai Isztambul) 1453-as meghódítása volt az európai kultúrát hordozó Kis-Ázsia elfoglalását követően. A határ-

[5] A védett kisebbség (*dzimma*) az egyistenhívó nem muszlim vallású hívők összessége.

[6] A könyv népei olyan egyistenhívők, akik a kinyilatkoztatott könyvek (Tóra, Aveszta, Evangéliumok, Ószövetség, Biblia, Korán) követői, elsősorban a keresztények, a zsidók és a muszlimok.

[7] Az averroizmus Averroës középkori arab filozófusnak és követőinek a tanítása. Alapja a „kettős igazság” tana, amely szerint ami teológiailag igaz, filozófiailag téves lehet.

[8] Campi, 2010, 133-134.

[9] Duderija – Rane, 2019, 23-25.

[10] Moriszkóknak nevezték a kereszténységre látszólag áttért mórokat.

[11] Terebess Ázsia Lexikon.

[12] Rostoványi, 2010, 24.

menti muszlim katonák által indított katonai razziák mellett a helyi keresztény földesurakkal kötött szövetségeknek köszönhetően kebelezte be a térséget az Oszmán Birodalom. A meghódított területek nagy része fél évszázadon keresztül a Birodalom részét képezte. A régió iszlamizációja különböző eszközökkel és módon ment végbe.^[13] Egyrészt török népcsoportokat telepítettek a Balkánra, másrészt a helyi népcsoportok áttértek az iszlámra. Az Oszmán Birodalomban a társadalom egyrészt a vallási hovatartozás, másrészt a társadalmi osztályok szerint oszlott meg. Az oszmán *millet*^[14] rendszer a vallást elsődleges identitásformáló tényezőnek tekintette. Az embereket az állam nem nyelvi vagy etnikai szempontok alapján különböztette meg, hanem vallási hovatartozás szerint. Bár a rendszer bizonyos szabadságot adott más felekezetek számára, különösen a szent könyvek népeinek, nem tartotta őket az iszlámmal egyenértékűnek. Minden muszlim, függetlenül a nemzetiségétől, az egy iszlám nemzethez, az *ummához* tartozott és a társadalom első osztályú tagjának számított (millet-i hakime). A nem muszlim népesség tagjai, mint másodosztályú polgárok, különböző *milletekbe* tömörültek vallási és felekezeti hovatartozás alapján (pl. görög ortodox, protestáns, katolikus, zsidó).^[15] Az alávett népek áttért muszlim tagjai adókedvezményekben részesültek, sőt, az iszlámra áttért családokat nem kötelezték a XV. századtól bevett úgynevezett *devşirmére* (gyerekadó) sem. Ez azt jelentette, hogy török hivatalnokok néhány évente körbejárták az alávett területeket, és egy-egy fiúgyermeket elszakítottak családjuktól, hogy Anatóliába vigyék őket, és az iszlám tanításai szerint a Birodalomhoz hű janicsárokat képezzenek belőlük. Bár az Oszmán Birodalomban a hivatalnokok érdem szerint léphettek előre, a legtöbb posztot csak az iszlám hívei tölthették be.^[16] Ezek az intézkedések, illetve az erőszakos iszlamizálás vezettek ahhoz, hogy az albánok nagy része és a különféle szláv népcsoportok felvették az iszlámot. Az Oszmán Birodalom bukását követően a Balkán népei megtartották iszlám vallásukat. A régió legtöbb országában, azaz Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában, Koszovóban, Bulgáriában ma is számottevő muszlim kisebbség él, akiket őshonos európai muszlim népességnek tekinthetünk.^[17]

Az iszlám és az európai kultúra találkozásának negyedik történeti korszaka a második világháború utáni időszakra tehető, amely folyamán Nyugat-Európában kialakult a muszlim kisebbségek állandó jelenléte. Korábban Közép- és Nyugat-Európában nem volt jellemző számottevő muszlim lakosság jelenléte. Nyugat-Európa vonatkozásában három Európába irányuló muszlim bevándorlási hullámot különböztethetünk meg a 20. században. Az első időszak a II. vi-

[13] Duderija – Rane, 2019, 25-26.

[14] Arab eredetű szó, jelentése: nemzet.

[15] Siska, 2016, 178-179.

[16] Kemenszky, 2010, 453.

[17] Rostoványi, 2010, 24.

láháború végétől az 1970-es évek elejéig terjed, amikor egyrészt a dekolonizációs folyamat hatására, másrészt a háborús károk helyreállítása és az európai gazdaság újjáépítése miatt a volt gyarmati területekről muszlim férfiak érkeztek Nyugat-Európába képzetlen munkaerőként, mint vendégmunkások.^[18] Az 1970-es évek második felében és az 1980-as években a tömeges, képzetlen munkaerő beáramlását elkezdték korlátozni. A második hullámot elsősorban a bevándorló családok egyesítése idézte elő. Ekkor tudatosult mind a muszlim, mind a nem muszlim népesség körében a muszlim bevándorlók tartós és állandó jelenléte Európában. Az 1980-as évek és az 1990-es évek eleje az iszlám világ több részén is a politikai instabilitás és fegyveres konfliktusok időszaka volt, amely azt eredményezte, hogy jelentős számban érkeztek Nyugat-Európába muszlim menekültek és menedékkérők.^[19]

A közelmúltban, a 21. század második évtizedében Európa több bevándorlási hullámot is tapasztalt. A 2011-es arab tavasz^[20] folytán bevándorlók és menedékkérők érkeztek Európa déli határaihoz, viszont ez a bevándorlási hullám nem volt olyan nagymértékű, mint amire az Európai Unió először számított. Csak két európai uniós államot érintett jelentősebben: Olaszországot és Máltát, amelyek a 2011-ben Líbiából és Tunéziából menekült közel 800.000 bevándorlóból alig több, mint 50.000-et fogadtak be.^[21]

A már 2014-ben elkezdődött, de különösen 2015-ben nagy mértéket öltő Európába irányuló bevándorlási hullám európai bevándorlási- és menekültügyi válsággént vált ismertté. Bár 2010 közepe és 2016 közepe között Európában a muszlimok száma jelentősen nőtt a természetes növekedésnek köszönhetően is – azaz a becslések szerint a muszlimok körében a születések száma ebben az időszakban több, mint 2,9 millióval meghaladta a halálozások számát, az európai muszlim népesség növekedésének legnagyobb részét (kb. 60%-át) a bevándorlás okozta. A Pew Kutatóközpont^[22] számításai szerint a muszlim népesség 3,5 millióval nőtt a nettó migráció következtében (azaz a megérkezett muszlimok száma mínusz a távozók száma, beleértve a reguláris bevándorlókat^[23] és a menekülteket is). Ugyanerre az időszakra vonatkozóan az áttérések következtében csak csekély csökkenés volt tapasztalható a muszlim népességben: körülbelül 160.000-rel többen tértek át az iszlámról másik vallásra, vagy hagyták el

[18] Siska, 2018, 4.

[19] Duderija – Rane, 2019, 27.

[20] Az arab tavasz kormányellenes tiltakozások, felkelések és fegyveres lázadások sorozata volt, amelyek az arab világ több országán végigsöpörtek a 2010-es évek elején. Az elnyomó rendszerekre és az alacsony életszínvonalra adott válaszként törtek ki a tüntetések.

[21] Migration Policy Institute, 2011.

[22] A Pew Research Center egy pártatlan washingtoni központú amerikai „think tank”, amely információt szolgáltat az Egyesült Államokat és a világot érintő társadalmi kérdésekről, a közvéleményről és a demográfiai trendekről. Pew Research Center, 2017.

[23] Jogilag elkülönül a reguláris és az irreguláris migráció. A reguláris migráns szabályosan/törvényesen lép ki a hazájából, majd szabályosan utazik át a tranzitországon, lép be és tartózkodik a célországban.

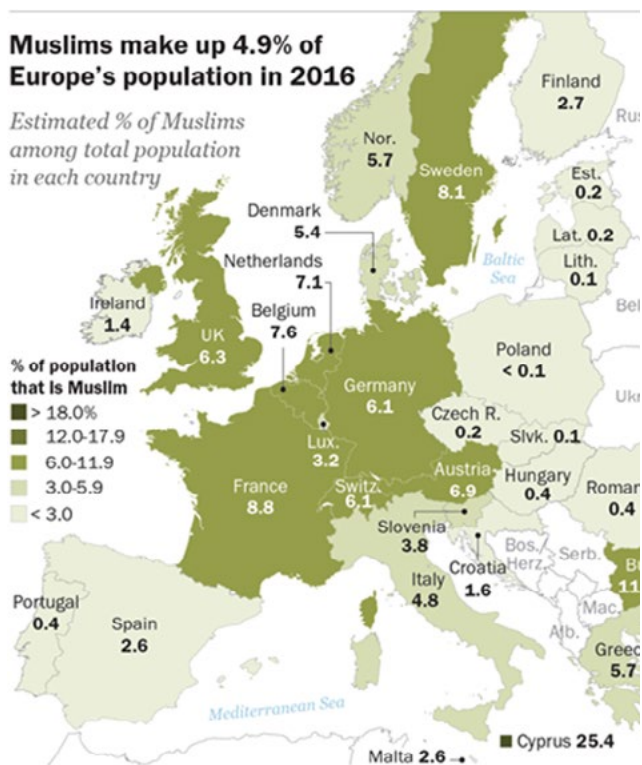
a vallásos identitásukat, mint amennyien megtértek az iszlámra. Az áttéréseknek összességében enyhe hatásuk volt a muszlim népesség alakulására a születésekkel, a halálozásokkal és a migrációval összehasonlítva. Az Európába érkező menekültek száma 2014-től kezdett számottevően emelkedni. Az ezt megelőző időszakban, azaz a 2010 közepétől 2013 végéig tartó három és fél éves időszak alatt mintegy 400.000 menekült, átlagosan évi 110.000 fő érkezett Európába. A 2014 eleje és 2016 közepe közötti mindössze két és fél éves időszakban nagyjából háromszor annyi menekült érkezett Európába, mint a megelőző időszakban: összesen 1,2 millió, vagyis évente mintegy 490.000 ember.^[24] A hirtelen megindult menekültáradatnak az oka a Szíriában, Irakban és Afganisztánban folytatódó és felerősödő háborús konfliktusok voltak. Összességében megállapítható, hogy 2010 közepe és 2016 közepe között az Európába érkező összes bevándorló többsége, becslések szerint 53%-a muszlim volt. Ebben az időszakban a legtöbben Szíriából érkeztek: a 710.000 szíriai bevándorló 94%-a, azaz 670.000 ember a szíriai polgárháborúból és az Iszlám Állam által elkövetett erőszakos cselekedetek elől menekült. Bár nem az összes szíriai bevándorló volt muszlim, az utóbbi években mégis Szíriából érkezett a legtöbb muszlim Európába. Szíria mellett a 2010 közepe és 2016 közepe közötti időszakban számottevő, összesen több, mint egymillió muszlim bevándorló érkezett Marokkóból, Pakisztánból, Bangladesből és Iránból, bár ők elsősorban nem menekülteként, hanem reguláris bevándorlóként.^[25] A Pew Kutatóközpont felmérései az Európai Unió tagországaiban, valamint Norvégiában és Svájcban az össznépesség 4,9%-ára (25.770.000 főre) becsülték a muszlimok számát 2016-ban.^[26]

[24] Ezekben az adatokban nincsenek benne azok a muszlim (970.000) és nem muszlim menedékkérők (680.000), akik 2010 közepe és 2016 közepe között érkeztek, de várhatóan nem kapnak menekültstátuszt Európában.

[25] Pew Research Center, 2017, 12-17.

[26] Pew Research Center, 2017, 2.

1. ábra: Az európai muszlim népesség 2016-ban

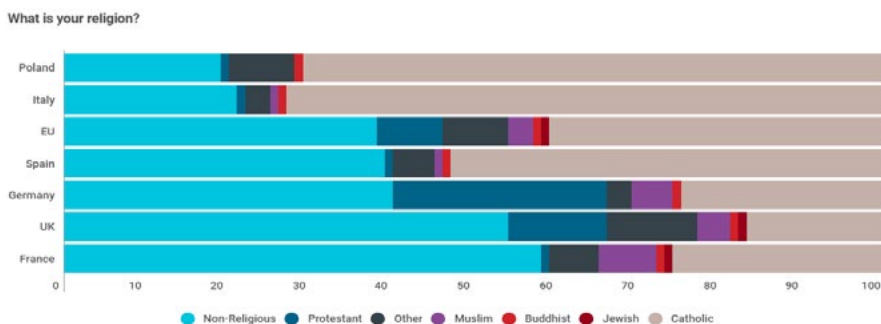
REGION	Estimated size of Muslim population in 2016	% of population that is Muslim
EUROPE	25,770,000	4.9%
France	5,720,000	8.8
Germany	4,950,000	6.1
United Kingdom	4,130,000	6.3
Italy	2,870,000	4.8
Netherlands	1,210,000	7.1
Spain	1,180,000	2.6

Note: Europe is defined here as the 28 nations of the EU plus Norway and Switzerland. "Estimated size of Muslim population in 2016" column lists only countries with at least 1 million Muslims. Estimates do not include those asylum seekers who are not expected to gain legal status to remain in Europe, including roughly 320,000 Muslims in Germany and 140,000 Muslims in France. Source: Pew Research Center estimates. See Methodology for details. "Europe's Growing Muslim Population"

(Forrás: Pew Research Center, 2017)

A Pew Kutatóközpont becslései mellett más felmérések is készültek az európai népesség vallási hovatartozásának feltérképezésére az utóbbi években. Az Eurobarometer^[27] egy 2015-ös felmérése alapján az Európai Unió 28 tagországa népességének 72%-a keresztény (45% katolikus, 11% protestáns, 10% ortodox, 6% más keresztény felekezethez tartozó), 24%-a nem tartja magát vallásosnak (10% ateista, 14% agnosztikus), 1,8%-a muszlim, 0,3%-a zsidó, 0,4%-a buddhista és 0,3%-a hindu.^[28] Egy másik, az Európai Unió 28 tagországában 2019-ben végzett Eurobarometer felmérésben a válaszadók 41%-a vallotta magát katolikusnak, 10%-a ortodoxnak, 9%-a protestánsnak, 4%-a más keresztény egyházhoz tartozónak, 2%-a muszlimnak, 10%-a ateistának, 17%-a nem hívőnek vagy agnosztikusnak, 4%-a egyéb vallás követőjének, illetve 3%-a nem tudta, hogy hová sorolná magát vagy elutasította a válaszadást.^[29] A német piac- és közvéleménykutató Dalia Research 2016 decemberében az Európai Unió tagországaiban végzett felmérése szintén a résztvevők vallási hovatartozását vizsgálta. Eszerint az európaiak 42%-a vallotta magát katolikusnak, 8%-a protestánsnak, 3%-a muszlimnak, 1%-a zsidónak, 1%-a buddhistának, 8%-a más vallás hívőjének, illetve 38% azt nyilatkozta, hogy nem vallásos.^[30]

2. ábra: Vallási hovatartozás Európában

(Forrás: Dalia Research, 2017)

Az európai muszlim népesség alakulását meghatározó történelmi korszakokat az európai és az iszlám civilizáció közötti kapcsolatok milyenségét leíró tipizálással még szemléletesebben össze lehet foglalni. Az első időszak a hódítás korszakának tekinthető, amikor az iszlám államok katonai hódítása révén muszlim

[27] Az Eurobarometer az Európai Bizottság megbízásából 1973 óta rendszeresen végzett közvéleménykutatás, amely az Európai Uniót érintő aktuális kérdések felmérésével foglalkozik.

[28] El-Menouar, 2017.

[29] Special Eurobarometer 493, 2019.

[30] Lam, 2017.

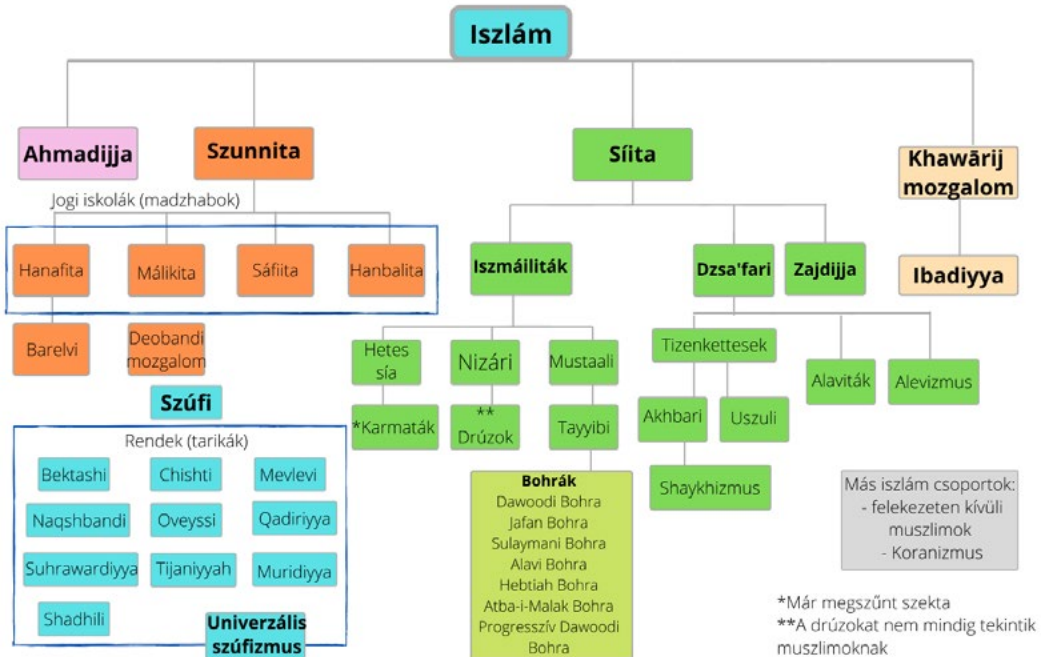
fennhatóságú területek jöttek létre az Ibériai-félszigeten és a Balkánon. A következő korszak elsősorban a brit és a francia gyarmatbirodalmakhoz köthető, amikor Nyugat-Európában a 18. századtól megjelentek az első muszlim bevándorlók. A harmadik történelmi kor a második világháborút követő időszak, amikor szabályozott keretek között muszlim vendégmunkások érkeztek Európába. A 20. század végén, illetve az utóbbi tíz év során pedig jellemzően menekültek és irreguláris bevándorlók célpontjává vált Európa. A különböző hullámokban érkező muszlim bevándorlók nyilvánvalóan eltérő demográfiai hatásokat keltettek a célországokban, illetve más mértékben integrálódtak a befogadó társadalomba.

Lényegesnek tartom hangsúlyozni, hogy az Európába bevándorolt, vagy már az Európában élő, sőt már ott született muszlimok etnikailag és kulturálisan is rendkívül sokszínűek, elsősorban attól függően, hogy mely országból érkeztek Európába. A muszlim bevándorlók diverzitását az a tényező is meghatározza, hogy maga az iszlám mint vallás, szabály- és ideológiarendszer nem egységes – több ágra, irányzatra és azokon belül számos iskolára tagolható. Ugyanakkor az iszlám egy univerzális, nem kirekesztő vallásnak tekinthető, így az alapjait tekintve mégis egységes: Mohamed próféta nem csak bizonyos etnikai, törzsi közösségeknek, nem csak Isten kiválasztott népének, hanem az egész emberiség számára hozott kinyilatkoztatást – az iszlám sosem gondolkozik nemzetekben!

A kezdeti időkből minden muszlim a saját maga értelmezése alapján követte a hitét az iszlám alapelvei szerint. Bár minden muszlim osztozik bizonyos alapvető vallási meggyőződésben és rituális gyakorlatban, azonban a Mohamed halálát (i. sz. 632) követő évszázadokban a muszlim közösségen belüli, vezetéssel kapcsolatos, vagyis eredetileg inkább politikai viták az iszlám különböző ágainak létrejöttéhez vezettek, amely különböző vallási identitások kialakulását is eredményezte. Az iszlám két fő ága a szunnita (a világ muszlimjainak 85-90%-a) és a síita (az összes muszlim körülbelül 15%-a, pl. az irániak). Az iszlám differenciáltsága viszont a szunnita-síita felosztásnál lényegesen komplexebb, amelyet a szúfizmus, azaz az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszere, a helyi tiszteltnek örvendő szentek és szerzetesrendek, illetve más kisebb vallási közösségek (pl. alaviták) jelentősen árnyalnak. Az iszlám születését követő évszázadokban a nagyobb muszlim városokban elismert jogtudósok körül tanítványi kör gyűlt össze azzal a céllal, hogy egységesítsék az iszlám addig szerteágazó egyéni értelmezését. Ennek a folyamatnak a végkimenetelét lezárásnak, *taklid*nak nevezik. Ezekben a jogi iskolákban (*madzhab*) alakult ki a négy fő szunnita jogtudományi irányzat: a *hanafita*, a *malkita*, a *safita* és a *hanbalita* iskola, amelyek az alapítójuk után kapták a nevüket. A síiták *dzsaaфарita* jogi iskoláját a hatodik síita imám után nevezték el. A 16. századra a *hanafita* iskola egész Törökországban, a Balkánon, Közép-Ázsiában és Indiában is meghonosodott. A *málikita* jogi iskola nyugaton terjedt el, az ibériai félszigeten meghatározó volt az 1492-es spanyol visszahódításig, és napjainkban is a legelfogadottabb irányzat Észak- és Nyugat-Afrikában. A *sáfita* iskola az Arab-félszigeten és Kelet-Afrika egyes részein hódított, majd Malajziában és Indonéziában is ezt az iskolát kezdték követni. A *hanbalita* iskola,

amely az egyik legszigorúbb irányzat, az Arab-öböl körül lett népszerű.^[31] A mai napig a szunnita muszlimok többsége e négy iskola valamelyikét követi. Elvileg minden muszlim szabadon választhat követendő iskolát, de a kulturális környezet meghatározó szerepet játszik ebben a tekintetben. Nincsen arra lehetőségük a hívőknek, hogy egyszerre több iskolát kövessenek: a választott iskola által meghatározott szabályokat teljesen és kizárólagosan el kell fogadniuk.^[32]

3. ábra: Az iszlám különböző ágai

(Forrás: Saját szerkesztés Vahab, 2015 nyomán)

Az iszlámon belüli vallási hovatartozáson kívül a muszlimokat általában, és ugyanúgy az európai muszlimokat is meg lehet különböztetni az alapján, hogy milyen mértékben elkötelezett hívők. Sokan nem tartják a muszlim identitást kiemelkedő jelentőségűnek, míg másoknak a muszlim identitás meghatározó a mindennapjaikban.

[31] Hillenbrand, 2016, 122.

[32] Badó - Bóka, 2007, 249-250.

III. MUSZLIM BEVÁNDORLÁS AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBA

Az Egyesült Királyságban nagyszámú bevándorló él, amelynek elsősorban történelmi okai vannak. A Brit Birodalom több száz éves kapcsolatban állt az indiai szubkontinenssel, melyet gyarmatává tett, ezért az iszlám és a muszlimok jelenlétét a mai napig az ország gyarmatosító múltja határozza meg. A 16. században csak csekély számban voltak jelen a brit szigeten muszlimok: Észak-Afrikából, Közel-Keletről és Közép-Ázsiából mint diplomaták, fordítók, kereskedők, szolgák vagy zenészek dolgoztak Angliában. A muszlimok jelenléte annak volt köszönhető, hogy I. Erzsébet királynő izolálta az országot a keresztény Európától. 1570-ben V. Pius pápa hivatalosan is kiközösítette a királynőt, amely lehetővé tette számára, hogy a pápai rendeletek hatályát semmibe vegye és a keresztény kereskedelmet korlátozza. Kereskedelmi és politikai szövetségeket kötött iszlám államokkal, mint például a marokkói Sa'adian dinasztiával, az Oszmán Birodalommal és a Shi'a Perzsa Birodalommal.^[33] Nagyobb számú iszlám hívő bevándorló csoportok a 18. században telepedtek le az Egyesült Királyságban, őket az indiai szubkontinensről, nagyrészt pedig a bengáli régióból toborozta a Brit Kelet-indiai Társaság mint tengerészeket, ezért jellemzően a kikötővárosokban (Glasgow, Newcastle, Liverpool) alakultak ki először muszlim közösségek. Az úgynevezett „laszkárok” egyedülálló férfiak voltak, és letelepedve brit nőkkel házasodtak. Az 1800-as évekre számuk 10.000 fő körüli lehetett.^[34] Az indiai szubkontinens gyarmatosítása alatt folyamatosan nőtt az onnan érkező bevándorlók száma is az anyaországban; a férfiak tengerészként, a nők pedig szolgálóként érkeztek. A egyes házasságok is egyre gyakoribbak lettek.^[35] Érdekességként megemlítem egy bengáli tengerész, Sake Dean Mahomed nevét, aki amellet, hogy 1810-ben megalapította London első indiai éttermét, a Hindoostane Coffee House-t, ő volt az első indiai író, akinek az írása angol nyelven is megjelent.^[36] Az Indiai Nemzeti Kongresszus egy 1932-ben végzett becslése szerint több, mint 7.000 indiai élt már akkor is az Egyesült Királyságban.^[37] Az első mecsetet az Egyesült Királyságban 1889-ben építettek Woking városában. Az 1970-es és az 1980-as években volt a mecsetépítés virágkora, és ma legalább 1.500 mecset működik az országban.^[38]

Bár már a 19. század elejétől a brit fősziget az ír és a kelet-európai bevándorlók célpontjává vált, az ország a második világháborút követő dekolonizációs időszakban tapasztalt egy újfajta bevándorlási hullámot a volt gyarmatterületeiről. A bevándorlókat akkoriban a háború után fellépő munkaerőhiány is vonzotta, illetve a súlyos háborús károk helyreállítása miatt a briteknek is gazdasági

[33] Brotton, 2016.

[34] Rostoványi, 2011, 350.

[35] H. Fisher, 2016, 6-8., 65-82.

[36] BBC News, 2005.

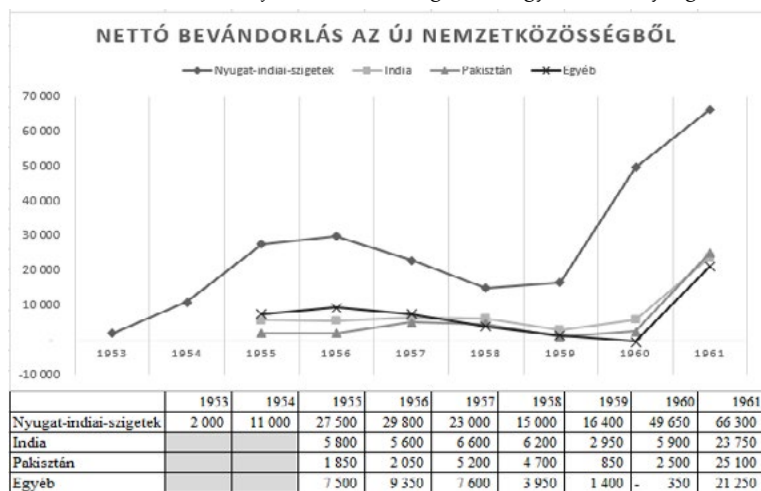
[37] Visram, 2016, 190.

[38] Casciani, 2007.

érdekük fűződött a többnyire képzetlen, vagy alacsony képzettségű bevándorlók befogadásához, akiknek lényegesen alacsonyabb volt a bérigényük. Jellemzően az indiai szubkontinensről (Indiából, Pakisztánból és a mai Bangladesből elsősorban muszlimok) és a Karib-térségből érkeztek a bevándorlók Anglia nagyobb városaiba.^[39] Az újonnan érkezők nem letelepedési szándékkal jöttek az anyaországba, ezért átmeneti lakosoknak tartották magukat. Később viszont többségük mégsem tért haza az otthoninál jelentősen kedvezőbb életfeltételek miatt.

Az 1950-es évektől kezdve megindult jelentős mértékű bevándorlás többnemzeti-ségű társadalom kialakulását eredményezte. Az Egyesült Királyságnak liberális bevándorlási politikája volt akkoriban, a Nemzetközösségben^[40] élő összes polgárnak lehetővé tette a szabad belépést és letelepedést a volt anyaországban. Ennek az alapja az 1948-as Brit Állampolgársági Törvény^[41] volt, amelynek értelmében a Nemzetközösség országaiból érkezett bevándorlók számára ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat biztosították, mint a brit állampolgároknak. Azaz a Nemzetközösségben belül a brit fennhatóság miatt egyenlő jogok illeltek mindenkit, engedélyezték a szabad mozgást, és 1962-ig nem korlátozták a bevándorlást a Nemzetközösség országaiból az Egyesült Királyságba. Ugyanakkor a gyarmatokról érkező bevándorlók iskolázatlanságuk és szegénységük miatt mégis sokszor részesültek diszkriminatív elbánásban. Ahogy az ideiglenes időtartamra érkező bevándorlók elkezdtek véglegesen letelepedni az országban, megszigorították és határokat szabtak a bevándorlásnak.

4. ábra: Nettó bevándorlás az Új Nemzetközösségből az Egyesült Királyságba, 1953-1961

(Forrás: Layton, 1992)

[39] Voicu, 2009, 2.

[40] A Nemzetközösség (angolul: Commonwealth) olyan nemzetközi szervezet, amelyet túlnyomórészt a Brit Birodalomból kialakult független államok hoztak létre. Ezen a néven 1948 óta működik, 53 szuverén állam a tagja.

[41] British Nationality Act, 1948.

A második világháborút követő időszakban történt bevándorlás jelentős mértékben meghatározta a brit szigetek, különösen Anglia etnikai összetételét, ahol több, mint 500.000 bevándorló telepedett le, akik elsősorban az Új Nemzetközösség országaiból, Indiából, Bangladesből és Pakisztánból származtak. Szigorúbb bevándorlási politikákat az 1962-es Nemzetközösségi Bevándorlási Törvénnyel^[42] és az 1971-es Bevándorlási Törvénnyel^[43] vezettek be fokozatosan, amelyek már megnehezítették az Új Nemzetközösség állampolgárai számára a bevándorlást. Ezzel azt próbálták elérni, hogy inkább a Régi Nemzetközösség^[44] országaiból érkezzenek bevándorlók az országba. Bár ezek a törvények korlátozták a jövőbeli bevándorlást, de biztosították a családdegyesítés jogát azoknak, akik már letelepedtek az Egyesült Királyságban. Mivel a bevándorlók tartottak attól, hogy a jövőben még inkább szigorítani fognak a bevándorlási szabályokon, a családjukat is maguk után hívták a brit szigetre. Ennek következtében az 1970-es években rohamosan elkezdett növekedni a muszlim kisebbség száma az országban. A családdegyesítések miatt a következő évtizedekben évente mintegy 25.000-50.000 fő érkezett az Új Nemzetközösség országaiból az Egyesült Királyságba 1963 és 1971 között. Az Új Nemzetközösségből érkező bevándorlás 1972-ben tetőzött, amikor 68.500-an érkeztek, az ezt követő időszakban pedig évente átlagosan nagyjából 33.000 fő áramlott be az országba 1990-ig. Az 1960-as és az 1970-es évek alatt a brit kormány arra törekedett, hogy a muszlim bevándorlókat integrálja a szélesebb nemzeti közösségbe úgy, hogy azok megtarthassák kulturális identitásukat. Ebben a két évtizedben a brit kormány jellemzően támogatta a muszlim közösségeket: iskolákat alapíthattak, hozzájuthattak *halal* ételekhez és gyakorolhatták vallásukat.^[45]

Az Egyesült Királyság az 1980-as évek óta már nem nettó kivándorló, hanem bevándorló ország.^[46] Az 1981-es Brit Állampolgársági Törvény^[47] további szigorításokat fogantatosított, vagyis módosította a születési állampolgárságot azzal, hogy az állampolgárság szükséges feltételévé tette, hogy legalább az egyik szülő brit állampolgár, vagy állandó brit rezidens legyen.

Összességében a második világháború óta fokozatosan növekedett a muszlim népesség az Egyesült Királyságban. A második világháború végén körülbelül 23.000 muszlim élt az országban, számuk 1961-re nyolcvankettőezerre bővült, tíz évvel később, 1971-ben pedig már 360.000 főre növekedett a muszlim közösség. Két év leforgása alatt, 1961 és 1962 között került sor egy nagyobb bevándorlási hullámra Pakisztánból, amikor 50.170 ember érkezett. Ennek fő kiváltó oka azt volt, hogy tartottak a bevándorlási szabályozások szigorításától. A hatvanas

[42] Commonwealth Immigrants Act, 1962.

[43] Immigration Act, 1971.

[44] Pl.: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland.

[45] Lepore, 2012, 4.

[46] Wunderlich, 2011, 3-4.

[47] British Nationality Act, 1981.

évek végén, árnyalva a muszlim közösség összetételét, Kelet-Afrikából 200.000 fő telepedett le az Egyesült Királyságban. Többségük Kenyából és Szomáliából érkezett, ahol az ottani kormányok üldözték a kisebbségeket. 1971-ben, amikor Kelet-Pakisztán önállósult, 100.000 bangladesi döntött az ország elhagyása mellett, és vándorolt be az Egyesült Királyságba. Az 1980-as és 1990-es évek során még színesebbé vált a muszlim közösség, mivel ebben az időszakban már más muszlim lakosságú országokból is jelentősebb számban érkeztek bevándorlók: irániak, törökök, jemeniek, egyiptomiak, marokkóiak és irakiak. Ezeknek a bevándorlásoknak köszönhetően tovább gyarapodott a muszlim közösség. A népszámlálási adatok alapján 1981-ben 533.000 fő, 1991-ben 1 millió fő, illetve 2001-ben már 1,6 millió fő vallotta magát muszlimnak.^[48]

A legutóbbi, 2011-es népszámláláskor (a következőre 2021-ben kerül sor) a vallási hovatartozás tekintetében a muszlim vallásúak voltak a második legnagyobb vallási csoport a keresztények (59%) után Angliában és Walesben. Mintegy 2,7 millióan (a lakosság 5%-a) muszlimnak vallották magukat. Származási országukat illetően az iszlám vallású lakosság nagyon sokszínű. Legnagyobb részük Pakisztánból származik (38%). Számuk lényegesen megnőtt a 2001-es népszámláláshoz képest: 658.000-ről több, mint egymillióra emelkedett a pakisztáni származásúak száma Angliában és Walesben tíz év alatt. A bangladesi származású muszlimok is számottevően vannak jelen (402.000 fő). Az életkor tekintetében a muszlimok bizonyultak a legfiatalabb vallási csoportnak nemcsak a 2011-es, hanem a 2001-es népszámláláskor is. Majdnem a muszlim lakosság fele 25 év alatti (48%-uk, 1,3 millióan), és 88%-uk pedig 50 év alatti (2,4 millióan). A 2011-es census kapcsán érdekes adat, hogy a muszlim vallásúak több, mint a fele (53%) nem az Egyesült Királyságban született. Ugyanakkor az előző népszámláláshoz képest az Egyesült Királyságban született muszlimok száma is több, mint félmillióval nőtt, 718.000-ről 1,2 millióra.^[49]

A Pew Kutatóközpont 2017-ben publikált becslései szerint 2010 és 2016 között az Egyesült Királyságba összesen 1.600.000 bevándorló érkezett, közülük 1.540.000-en reguláris bevándorlók, illetve 600.000-en menekültek voltak. Ebben az időszakban az országba bevándoroltak körülbelül 43%-a volt muszlim, azaz 690.000 fő. Európai viszonylatban így az adott időszakban az Egyesült Királyság fogadott be legnagyobb számban muszlim bevándorlókat Németországot követően, ugyanakkor a legtöbb reguláris muszlim bevándorlónak (650.000 fő) az Egyesült Királyság volt a célországa.^[50]

[48] Pauly, 2004, 98-99.

[49] Office for National Statistics, UK, 2013.

[50] Pew Research Center, 2017, 18-19.

IV. NÖVEKVŐ MUSZLIM NÉPESSÉG? ELŐREJELZÉSEK AZ EURÓPAI MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK NÖVEKEDÉSÉRŐL

A 2015-től kezdődő muszlim bevándorlási hullám kapcsán a Pew Kutatóközpont 2017-ben jelentette meg kutatási eredményeit és előrejelzéseit az európai muszlim lakosság növekedéséről. A Kutatóközpont három lehetséges forgatókönyvet különböztetett meg az európai muszlim népesség következő évtizedekben várható növekedésére vonatkozóan attól függően, hogy mekkora lesz a bevándorlás mértéke. Az előrejelzésekkel nem az volt a céljuk, hogy megjósolják a jövőt, hanem hogy körvonalazzák, mi történhet különböző körülmények között. Mindhárom forgatókönyvnél a 2010. évi és a 2016-os féléves európai muszlim népességadatokból indultak ki, vagyis a két évben becsült adatok közötti különbségekből. Az európai muszlim népesség számát 2010-ben 19,5 millióra becsülték az Európai Unió 28 országában, Norvégiában és Svájcban összesen, amely az össznépesség 3,8%-át tette ki. Ez a becslés 2016 közepére 25,8 millióra növekedett (az össznépesség 4,9%-a). Európa muszlim népessége 2050-re még akkor is várhatóan növekedni fog az össznépesség 7,4%-ra (35,77 millióra), ha egyik napról a másikra tartósan abbamaradna a bevándorlás, vagyis a „zéró” migrációs forgatókönyv esetén. Ennek az oka, hogy a muszlim népesség az európai átlagnál 13 évvel fiatalabb, illetve a muszlim nőknek magasabb a termékenységi rátájuk, mint az átlag európai nőknek. A másik, „közepes” migrációs forgatókönyv szerint a 2014-től tapasztalt menekültáradat teljesen megszűnik, csak a „szokásos” bevándorlás folytatódik 2016 második felétől, vagyis olyan bevándorlók érkeznek, akiknek nem a menedékkérés a céljuk. Ez alapján a muszlimok 2050-re elérhetik az európai népesség 11,2%-át, azaz számuk 57,88 millióra növekedne. A „magas” bevándorlási forgatókönyv pedig azt feltételezi, hogy a menekültek 2014 és 2016 közötti, rekord mértékű Európába irányuló beáramlása változatlanul folytatódik a jövőben is ugyanazzal a vallási összetétellel, vagyis nagyrészt muszlim bevándorlással a jellemző éves reguláris bevándorlás mellett. Ez alapján a muszlim lakosság elérné az összlakosság 14%-át és a 75,55 millió főt.^[51]

[51] Pew Research Center, 2017, 2-10.

5. ábra: Az európai muszlim népesség várható növekedése különböző migrációs forgatókönyvek esetén

Count estimates and projections

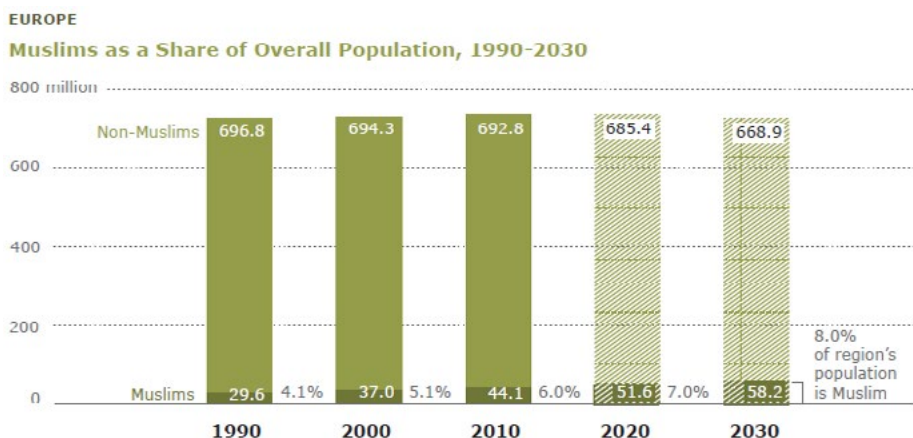
IN MILLIONS	2010	2016	2050 zero migration	2050 medium migration	2050 high migration
Muslims	19.5M	25.8M	35.8M	57.9M	75.6M
Non-Muslims	495.3M	495.1M	445.9M	459.1M	463.0M
Total	514.8M	520.8M	481.7M	516.9M	538.6M

(Forrás: Pew Research Center, 2017)

A Pew Kutatóközpont 2017-es kutatási eredményeit érdekes összevetni egy korábbi, 2011-es felmérésünkkel, amely globálisan vizsgálta a muszlim népesség alakulását. Ennek a kutatásnak a célja mellett, hogy átfogó képet adjon az akkori muszlim népesség demográfiai mutatóiról, az volt, hogy megbecsülje a muszlim populáció növekedését 2030-ig. A kutatás eredményei szerint az Európában élő muszlimok száma várhatóan körülbelül ugyanolyan mértékben növekszik 2010 és 2030 között, mint az azt megelőző két évtizedben. 1990 és 2010 között az európai muszlim népesség körülbelül 14,5 millióval nőtt, azaz 29,6 millióról 44,1 millióra. 2010 és 2030 között a régióban a muszlimok száma a kutatások alapján várhatóan körülbelül szintén 14 millióval növekszik, azaz 58 millióra, amely az európai népességnek 8%-át teszi ki. Annak ellenére, hogy az európai muszlim népesség növekedését predesztinálták 2011-ben is, a globális képet nézve Európában meglehetősen alacsony arányú muszlim népesség valószínűsíthető 2030-ban. A 2011-es előrejelzések alapján 2030-ban várhatóan a világ muszlim össznépességének kevesebb, mint 3%-a fog Európában élni, vagyis nagyjából ugyanolyan arányban, mint 2010-ben (2,7%).^[52] A két kutatás eredményeit összevetve megállapítható, hogy a 2011-es kutatások eredményei megközelítőleg a 2017-es előrejelzések közül a „közepes” migrációs forgatókönyvek felelnek meg.

[52] Pew Research Center, 2011, 121-125.

6. ábra: A muszlimok aránya az euróai össznépességhez képest, 1990-2003

Percentages are calculated from unrounded numbers. Cross hatching denotes projected figures.

Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life • *The Future of the Global Muslim Population*, January 2011

(Forrás: Pew Research Center, 2011)

V. KONKLÚZIÓ

A tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy átfogó képet nyújtsak az Európába irányuló muszlim bevándorlásról, konkrét példaként bemutatva az Egyesült Királyság muszlim közösségének kialakulását. Az iszlám jelenléte Európában nem új keletű; az iszlám világ és Európa több évszázados közös történelemre tekint vissza. Legjelentősebb hatást az európai kultúrára az Ibériai-félszigeten és a Balkánon fennálló több évszázados muszlim uralom gyakorolt. Bár az Ibériai-félszigetről a rekonkvizta során kiűzték a mórokat, a Balkánon az Oszmán Birodalom által alávetett népek megőrizték muszlim identitásukat, így Európában a mai napig létezik „őshonos” muszlim népesség.

Jelentősebb muszlim közösségek a második világháborút követő évtizedekben alakultak ki Nyugat-Európában, amikor a háborúban tönkrement európai országok gazdaságának újjáépítése miatt szükség volt az olcsó külföldi munkaerőre. A nyugat-európai országokban a muszlimok jelenlétét a mai napig a gyarmatosító múltjuk határozza meg, mivel elsősorban az egykori gyarmataikról érkeztek a bevándorlók. Ennek a folyamatnak nyilvánvalóan az anyaország kultúrájához tartozás teremtette meg az alapját: a gyarmati országok népei beszéltek az anyaország nyelvét és bizonyos fokon integrálódtak annak kultúrájához. Bár jellemzően először csak egyedülálló férfiak érkeztek az egykori gyarmatokról, később a családgyegetéseknek köszönhetően egy második hullámban gyar-

rapodott a muszlimok száma. Igaz, hogy a nagyobb muszlim népességgel rendelkező európai országokban, mint Franciaországban, az Egyesült Királyságban vagy Németországban nem teljesen ugyanolyan folyamatok következtében alakultak ki a muszlim közösségek, de az általános trendek hasonlóak voltak. Ezért az egyesült királyságbeli muszlim közösség alakulása szemléletesen tükrözi az Európába irányuló muszlim bevándorlás fő indikátorait és kiváltó okait.

A 2015-ös európai menekültügyi- és migrációs válság következtében ugrás-szerűen megnőtt a muszlimok száma Európában. Bár az európai össznépességhez viszonyítva a muszlim közösség aránya a 2050-re vonatkozó előrejelzésekben sem kiugróan magas, még akkor sem, ha ugyanekkora mértékű muszlim bevándorlást fog tapasztalni Európa a következő évtizedekben. A Pew Kutatóközpont becslései alapján 2016-ban Európa (az Európai Unió 28 tagországa, Svájc és Norvégia) össznépességének körülbelül 4,9%-a volt muszlim. Harminc év múlva, azaz 2050-re ez az arány, attól függően, hogy a jövőben mekkora mértékű bevándorlást fog tapasztalni Európa, a „zéró” migrációs forgatókönyv szerint 7,4%-ra, a „közepes” migrációs forgatókönyv szerint 11,2%-ra, illetve a „magas” migrációs forgatókönyv szerint 14%-ra fog növekedni.^[53]

Végkövetkeztetésként fontos kiemelni, hogy rendkívül nehéz akár megbecsülni is egy adott népesség vallási hovatartozáson alapuló megoszlását. Egyrészt a vallási hovatartozás sok országban, például Magyarországon is, a szenzitív adatok közé tartozik, így hivatalosan nem tartható nyilván. Másrészt az emberek sok esetben nem vállalják fel nyilvánosan a vallási identitásukat a negatív megkülönböztetéstől tartva. Harmadrészt nehéz meghatározni, hogy ki számít egy adott vallás követőjének. Adott esetben azt, hogy ki számít muszlimnak. Csak az, aki szigorúan betartja a vallási előírásokat és erős muszlim identitással rendelkezik? Vagy az is, aki bár nem követi az iszlám szabályait a mindennapi életében, de muszlim családba született? Ezekre a kérdésekre a választ sokszor egyéni szinten sem tudják meghatározni, így egy egész társadalomra vetítve óvatosan és szigorú feltételrendszer alkalmazásával lehet becsléseket tenni a vallási hovatartozást illetően. Azt, hogy több évtized elteltével Európában milyen lesz a társadalom megoszlása a vallási hovatartozás tekintetében, még összetettebb feladat megbecsülni, mivel ez számos tényező együttes hatásának az eredménye. A Pew Kutatóközpont a migrációs trendeket és a muszlim közösségek termékenységi rátáját vizsgálta az előrejelzések meghatározásához. Ezekhez viszont ismeretlen, előre nem látható, akár globális társadalmi változások (pl. integrációs folyamatok felgyorsulása, vallási identitás alakulása, áttérések) is hozzájárulhatnak, amelyek következtében teljesen más eredményt kapnánk.

[53] Pew Research Center, 2017, 2., 6., 8., 10.

IRODALOMJEGYZÉK

- Badó Attila – Bóka János (2007): Az iszlám jog alapjai. In: Badó Attila – Bencze Mátyás (szerk.): *Betekintés a jogrendszer világába*. Studio Batiq, Szeged.
- BBC News (2005): Curry House Founder is Honoured. (Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/london/4290124.stm. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Brotton, Jerry (2016): The First Muslims in England. BBC News. (Elérhető: <http://www.bbc.com/news/magazine-35843991>. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Bulliet, Richard W. (2004): *The Case for Islamo-Christian Civilisation*. Columbia University Press, New York.
- Campi, Emidio (2010): Early Reformed Attitudes Towards Islam. In: *Theological Review of the Near East School of Theology* 31. (Elérhető: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/42576/4/Emilio_Campi_NEST_TR%282%29.pdf. Letöltés ideje: 2020. április 29.).
- Casciani, Dominic (2007): The Battle over Mosque Reform. BBC News. (Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7118503.stm. Letöltés ideje: 2017. április 5.).
- Duderija, Adis – Rane, Halim (2019): *Islam and Muslims in the West. Major Issues and Debates*. Palgrave Macmillan, London–New York.
- El-Menouar, Yasemin (2017): The Religious Landscape in Europe. In: *Europe Infos*. No. 209. (Elérhető: <http://www.europe-infos.eu/the-religious-landscape-in-europe>. Letöltés ideje: 2020. április 30.).
- H. Fisher, Michael (2016): *Counterflows to Colonialism: Indian Travellers and Settlers in Britain, 1600-1857*. Orient Blackswan, Hyderabad. (Elérhető: <https://books.google.hu/books?id=iPHqigUD6FUC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Hillenbrand, Carole (2016): *Az iszlám. Új történeti bevezetés*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kemenszky Ágnes (2010): Az európai muszlim közösségek színtere: a balkáni muszlimok. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában, Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest.
- Lam, Athena (2017): Religion in the EU: Only Germany is Getting More Religious. Dalia Research. (Elérhető: <https://daliaresearch.com/blog/religion-in-the-eu-only-germany-is-getting-more-religious/>. Letöltés ideje: 2020. április 30.).
- Layton-Hanry Z. (1992): *The Politics of Immigration: Immigration, 'Race' and 'Race' Relations in Post-war Britain*. Blackwell, New Jersey.
- Lepore, Christopher R. (2012): *Asserting State Sovereignty Over National Communities of Islam in the United States and Britain: Sharia Courts as a Tool of Muslim Accommodation and Integration*. West Law School Portal. (Elérhető: <https://lawschool.westlaw.com/>. Letöltés ideje: 2016. október 25.).
- Migration Policy Institute (2011): Arab Spring and Fear of Migrant Surge Expose Rift in EU Immigration Policy Circles. (Elérhető: <https://www.migrationpolicy.org/article/arab-spring-and-fear-migrant-surge-expose-rift-eu-immigration-policy-circles>. Letöltés ideje: 2020. április 3.).
- Nielsen, Jorgen S. – Otterbeck, Jonas (2015): *Muslims in Western Europe*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Office for National Statistics, United Kingdom (2013): Full story: What does the Census tell us about religion in 2011? (Elérhető: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/articles/fullstorywhatdoesthecensustellusaboutreligionin2011/2013-05-16>. Letöltés ideje: 2017. április 17.).

- Pauly, Robert J. (2004): *Islam in Europe: Integration or Marginalization?* Ashgate Publishing Company, Farnham.
- Pew Research Center (2011): The Future of Global Muslim Population. Projections for 2010-2030. (Elérhető: <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2011/01/FutureGlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf>. Letöltés ideje: 2020. április 2.).
- Pew Research Center (2017): Europe's Growing Muslim Population. (Elérhető: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>. Letöltés ideje: 2019. december 29.).
- Rostoványi Zsolt (2010a): Az iszlám Nagy-Britanniában. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest.
- Rostoványi Zsolt (2010b): Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest.
- Siska Katalin (2016): A kisebbségi jogok alakulása Törökországban, különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. In: *Iustum Aequum Salutare*. XII. szám. (Elérhető: http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20163sz/11_Siska_IAS_2016_3.pdf. Letöltés ideje: 2020. április 28.).
- Siska Katalin (2018): Emigrációból migráció. A török bevándorlási és kivándorlási szokásokról, szabályokról és azok változásairól. In: *Jog-Állam-Politika*. 10. évf. 3. sz. (Elérhető: <https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2018/3/siska.pdf>. Letöltés ideje: 2020. június 9.).
- EU Open Data Portal (2019): Special Eurobarometer 493: Discrimination in the EU (including LGBTI). (Elérhető: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG/resource/4cf07291-1547-431e-a5cd-cf3ff5761e3d. Letöltés ideje: 2020. április 30.).
- Terebess Ázsia Lexikon: moriszko szócikk. (Elérhető: <https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/moriszko.html>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).
- Vahab, Jebrail (2015): Islamic Branches: What Prevents Them from Uniting? (Elérhető: https://rgdn.info/en/razvetleniya_islama. Letöltés ideje: 2020. május 13.).
- Visram, Rozina (2016): *Ayahs, Lascars and Princes: The Story of Indians in Britain 1700-1947*. Routledge, Abingdon-on-Thames. (Elérhető: https://books.google.hu/books?id=1ppGCgAAQBAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Voicu, Anca (2009): Immigration and Integration Policies in the UK. In: *Romanian Journal of European Affairs*. Vol. 9, No. 2. (Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1420055. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Wunderlich, Daniel (2011): Demographics of Immigration: The United Kingdom. In: *SOM Working Paper*. No. 2011-10. (Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1990231. Letöltés ideje: 2020. április 3.).

JOGFORRÁSOK

- British Nationality Act (1948). (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/56/enacted>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).
- British Nationality Act (1981). (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).

- Commonwealth Immigrants Act (1962). (Elérhető: <https://www.freemovement.org.uk/wp-content/uploads/2018/04/CIA1962.pdf>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).
- Immigration Act (1971). (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/77>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).

•
A városi vásárcsarnok Pozsonyban (1911-12)